

КАМУНІКАТЫЎНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ВАРЫЯТЫЎНЫХ СІНТАКСІЧНЫХ СТРУКТУР У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Інтэнсіўнае развіццё моў свету спрыяе станаўленню сучасных тэндэнцый – актуалізацыі пэўнай інфармацыі, эканоміі моўных сродкаў і тэндэнцыяй да аналітызму. Названыя фактары абумоўліваюць пашырэнне камунікатыўнага патэнцыялу сінтаксічных дэрыватаў – канструкцый няпоўных, эліптычных, вытворных, рэдукаваных, парцэляваных і сегментаваных, а таксама з імпліцытнай семантыкай. Пераразмеркаванне сінтаксічных сувязей і адносін і нейтралізацыя першаснай прэдыкацыі спрыяе скарачэнню памераў выказвання – яны набываюць фрагментарны характар, утвараецца другасная прэдыкацыя, заснаваная на кантэкстуальнай абумоўленасці і семантычнай імплікацыі.

Камунікатыўны патэнцыял сінтаксічных адзінак даследаваўся на аснове метадалагічных прынцыпаў розных сінтаксічных школ і напрамкаў: структурна-семантычнага (Дж. Арма, А. В. Грудзева, Т. Д. Шабанава [1–3]), тыпалагічнага (К. Карлсан, П. А. Лекант, Г. А. Золатава [4–6]), функцыянальнага (З. Выхадзілава, Т. А. Коласавы, Б. Хаўнспергер, А. Унішэўска [7–10]). Пры гэтым камунікатыўны патэнцыял сінтаксічных дэрыватаў у беларускай мове не даследаваўся. Таму галоўнай задачай нашага даследавання з’яўляецца выяўленне ўзроўню рэпрэзентацыі камунікатыўнага патэнцыялу і асноўных адзінак.

Камунікатыўны патэнцыял сінтаксічных адзінак абумоўлены тэндэнцыяй да *эканамічнасці* выказвання, якая выступае фундаментальным законам развіцця мовы і істотна змяняе яе сінтаксічнае аблічча. Функцыя эканоміі моўных сродкаў прадудыцуе вялікую колькасць сінтаксічных канструкцый, сярод якіх выдзяляюцца *няпоўныя і эліптычныя*.

Сінтаксічная *непаўната* абумоўлена тэндэнцыяй мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў да дыялагічнасці, стварэння эфекта адваротнай сувязі, рэалізацыі экспрэсіўнага патэнцыялу сінтаксічных адзінак. На сённяшні дзень рэпрэзентатыўнымі фактарамі эканамічнасці выказвання выступаюць пропуск і замяшчэнне. Сінтаксічная непаўната базіруецца пераважна на дзвюх аперацыях – пропуску і замяшчэнні. Прапускацца ў няпоўных канструкцыях можа любы кампанент – суб’ектнага або прэдыкатнага тыпу: Ганна. *Бубніш*

нешта сам сабе... Маліўся, ці што? Васіль. Размаўляў... з Сонцам... (А. Дударэў). Узнаўляюцца апушчаныя кампаненты з кантэксту ці з дапамогай моўнай сітуацыі: Вера (паказваючы на Тулягу, які ўвайшоў). А вось яшчэ адзін шаноўны далакоп. Што з вамі, Мікіта Сымонавіч? Чым вы так усхваляваны? (К. Крапіва).

Сінтаксічная непаўната і эліпсіс падразумяваюць пропуск аднаго ці больш структурных кампанентаў: *У душы, як Божы знак, // – Хата... Канюшына... Жыта... // Бульба... Бусел... Шпак... // Мроя... Хлопец закаханы...// Цемра... Шлях дамоў... (Л. Дайнека), якія выконваюць функцыю канстатываў. Кантэкстуальнае папаўненне пропуску робіць магчымым акцэнтаваць пэўныя семантычныя кампаненты – суб’ект або аб’ект з дапамогай далучэння: Бабуля. Усё хоча жыць, дзіцятка. І сонца ў небе, і дуб у полі, і казурка ў жыце. Асот – таксама... Хай бы і жыў, толькі нам не шкодзіў (Г. Каржанеўская), або ў структуры дыялагічнага адзінства:*

Купалка. Хіба бацькі не раскажваюць табе казак, паданняў?

Хлопчык. Раскажваюць.

Купалка. Пра каго?

Хлопчык. Пра Бураціна, пра Снежную каралеву, пра Дзюймовачку...

Купалка (расчаравана.) А-а-а... Пра мяне, значыць, забыліся.

Хлопчык. Бабуля штось казала. Пачакай, я ўспомню (Г. Каржанеўская).

Камунікатыўныя функцыі няпоўных канструкцый могуць рэалізавацца ў структуры двухсастаўнага сказа: *Бусько. Ты, Хведзька, Хведар Паўлавіч, будзеш намі кіраваць, а мы – другімі!.. Пад тваім кіраўніцтвам. Будзем выконваць тваю жалезную волю і ўказанні (А. Макаёнак), аднасастаўнага: Незнаёмая жанчына. (Падыходзіць да кабінета і намерваецца пастукаць. Дзверы адчыняюцца і высоўваецца Гарлахвацкі.) Можна, таварыш дырэктар? У вас, казалі, для машыністкі работа ёсць? (К. Крапіва) і складанага: Маладзёк у нябёсах блукае бязмежных, // А на вуліцах – ноч... мітульга... // І ля бліжняй да нас трансфарматарнай вежы // Электрычных праменьняў дуга (Ю. Таўбін).*

Рэалізацыя функцыі канстатацыі фактаў ажыццяўляецца пры ўмове нязменнага характару сінтаксічных сувязей і адносін, што ўласцівы зыходнай мадэлі. Пры прпуску галоўных членаў сказа паміж матэрыяльна выражаным і апушчаным членам сказа захоўваюцца прэдыкатыўныя адносіны: *Жывіца то радаваўся, то гаварыў. Убачыў патаптанае жыта, падбег туды, пахадзіў...: – Ай-ой, колькі жыта здрасавана! (І. Мележ). Матэрыяльна выражаныя*

даданыя члены сказа ўказваюць на розныя віды падпарадкавальнай сінтаксічнай сувязі, а значыць на дзеяслоўнае кіраванне імі: *Трое маіх сяброў ідуць па белай нерушы, і ланцужкі іх слядоў абрываюцца. Спачатку за адным, потым за другім, потым за трэцім* (У. Арлоў).

Рэплікі-канстатывы не ўтвараюць асобнага структурнага тыпу, а ўваходзяць у агульную парадыгму сказа разам з іншымі структурна-сінтаксічнымі мадыфікацыямі. Пропуск члена можа назірацца ў структуры простага двухсастаўнага сказа: *Кольшаў стаіць ззаду вежы, трымаючы ў руцэ аўтамат. Каля яго некалькі аўтаматчыкаў* (І. Мележ), аднасастаўнага: *Завушніцы, пэрлы на іх зіхацяць, такія, як болей ні ў кога, так ў Полацку ўмеюць красу вырабляць майстры рамяства залатога* (Л. Геніюш) і складанага: *Было неба то сіняе, то ружовае, // А пад ім малая хатка рыбака. // І было, як неба, возера шырокае, // Шумела там заўсёды асака* (М. Танк).

Як паказала даследаванне, найбольш значнымі фактарамі рэпрэзентацыі камунікатыўнай функцыі выступае тэндэнцыя да эканамічнасці і дыстынктнасць выказвання. Эканамічнасць выказвання прадудыруе функцыянаванне значнай колькасці няпоўных і эліптычных канструкцый, якія ўжываюцца ў функцыі канстатываў. Падобныя з'явы выкліканы, як правіла, тэндэнцыяй тэкстаў да дыялагічнасці, стварэння эфекта адваротнай сувязі, рэалізацыі экспрэсіўнага патэнцыялу сінтаксічных адзінак. Пропуск і замяшчэнне – дзве асноўныя тэндэнцыі, якія вызначаюць структурна-сінтаксічную тыпалогію няпоўных і эліптычных канструкцый – іх будову, сэнсавае нападненне і спосабы ўзнаўлення апушчанага кампанента. Дыстынктнасць выказвання таксама вызначае функцыянаванне значнай колькасці структурна-сінтаксічных мадыфікацый – парцэляцыі і сегментацыі і іх структурных разнавіднасцей. Асобныя сегменты маўлення характарызуюцца выдзяленнем пэўнай інфармацыі, а значыць і яе актуалізацыяй. Відавы клас названых канструкцый дастаткова разнастайны – гэта ўсе функцыянальныя тыпы членаў сказа, частак даданага сказа і цэласныя тэкставыя сегменты. Падобныя аперацыі надаюць інфармацыйную дакладнасць і лаканічнасць паведамленню або яго фрагменту.

ЛІТАРАТУРА

1. Harma J. Sur l'omission du verbe et sa recuperabilité en français // Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves, Helsinki, 13–17 aout 1984. – Helsinki, 1986. – P. 135–146.
2. Грудева Е. В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте. – Череповец : Черепов. гос. ун-т, 2007. – 251 с.

3. Шабанова Т. Д. Предложение и его лимитативные модели : учеб. пособие к спецкурсу. – М. : Моск. гос. пед. ин-т, 1985. – 82 с.
4. Carlson K. Paralelism and prosody in the processing of ellipsis sentences. – New York ; London : Routledge, 2002. – 227 p.
5. Лекант П. А. К проблеме неполных предложений в русском языке // Учен. зап. – М., 1963. – Т. 139, вып. 9 : Русский язык и литература. – С. 43–49
6. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
7. Vychodilová Z., Zimek R. Elipsa jako jeden ze způsobu neexplicitního vyjadřování obsahových prvků v jazyce. – Olomouc : [s.n.], 1988. – 231 s.
8. Колосова Т. А. Русские сложные предложения асимметричной структуры. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 164 с.
9. Hausperger B. Sprachökonomie in Grammatik und Pragmatik : die Ellipse. – München : Utz, 2003. – IX, 327 s.
10. Uniszewska A. The nature of linguistic processes determining the applicability of nominalizations applied to strings NP-COP-AP // Glottodidactica. – 2001. – Vol. 29. – P. 139–147.

УДК 811.161.'34

В.П. Русак, д-р філалагічных навук
(ЦДБKMЛ НАН Беларусі, г. Мінск)

МАРФАНАЛАГІЧНЫ ПРЫНЦЫП КЛАСІФІКАЦЫІ НАЗОЎНІКАЎ

У субстантыўным словазмяненні беларускай мовы шырока прадстаўлены чаргаванні ў зыходзе асноў, якія выклікаюць адрозненні словаформ. На іх падставе назоўнікі разбіваюцца на марфаналагічныя класы (МФЛ) скланення, якія вызначаюцца па кансанантнай аснове Н. склону адз. ці мн. (для рl. t.). Вызначаюць 4 тыпы зыходнага варыянту асновы (ЗВА): на цвёрды зычны: *грыб, вясна, гром, балота, цягло*; на мяккі зычны: *зямля, хвоя, радасць, дзень, край, шчасце*; на зацвярдзелы зычны: *мяжа, веліч, глуш, дождж, мора, сініца*; на заднеязычныя г, к, х: *кніга, воблака, яблык, дакопкі, рэха, гарох* [1, с. 345–375].

Пры правядзенні класіфікацыі па вар'іраванні субстантыўных словаформ, прымяняецца прыём мадэліравання, які дазваляе выявіць заканамернасці суб-стантыўнага словазмянення. Кожная мадэль уключае назоўнікі з аднолькавым размеркаваннем канцавых